

Оксана ШИМАНСЬКА

ДОХОДИ ТРУДОВИХ МІГРАНТІВ: ПРОБЛЕМИ ПЕРЕТВОРЕННЯ У ІНВЕСТИЦІЇ В НАЦІОНАЛЬНУ ЕКОНОМІКУ

Розглядаються проблеми перетворення доходів трудових мігрантів у інвестиції в національну економіку; обґрунтовується необхідність державної підтримки і захисту інтересів українських працівників-мігрантів на всіх етапах міграційного процесу (під час виїзду, перебування за кордоном і реєміграції), що сприяло б поліпшенню економічної ситуації в Україні.

В період ринкових перетворень в Україні винятково важливою є проблема нестачі інвестиційних ресурсів, яку можна розв'язати шляхом залучення іноземного капіталу. Одним із структурних компонентів мігруючих грошових потоків є кошти, які формуються за рахунок доходів трудових мігрантів і не завжди перетворюються у джерело інвестицій в національну економіку. Відповідно, принципово важливим для України є впорядкування руху грошових надходжень працівників-мігрантів та проведення ефективної політики стосовно максимального їх залучення в національну економіку. У зв'язку з цим нагальною проблемою сьогодення є пошук оптимальних, простих, прозорих способів перетворення грошей як грошей у гроші як капітал.

Оскільки трудова міграція обумовлена, перш за все, економічними причинами, то її результативність визначається величиною ремітанс¹, які становлять щорічно близько 70 млрд. дол. У першу п'ятірку країн за кількістю ремітанс після Саудівської Аравії (16 млрд. дол. США) і США (12 млрд. дол.) входять Німеччина (5,3 млрд. дол.), Франція (2 млрд. дол.) і Велика Британія (1 млрд. дол.) [9]. Величина доходів залежить не лише від країни перебування, а й від характеру праці і правового статусу мігрантів. Так, зокрема, в Італії, при виконанні таких видів робіт, як догляд за особами пенсійного віку, дітьми; ведення домашнього господарства (ними займаються головним чином українські жінки), заробітна плата за місяць восени 2003 року становила 500–800 дол. США на півдні країни і 800–1200 дол. – на півночі [7]. При цьому, як правило, житло і харчування надаються безкоштовно. Протягом останніх років відбувається ротація польських і українських домогосподарок, оскільки перші намагаються або працевлаштуватися у сфері послуг, або виконувати ту ж роботу, але на Півночі Італії. У промисловості (де зайняті переважно чоловіки) та сфері послуг (виконують роботу переважно жінки) заробітна плата коливається в межах 700–1300 дол. США на місяць [7]. У сільському господарстві заробітна плата становить 500–900 дол. на місяць, залежно від сезону та регіону. Якщо врахувати різницю у розмірі заробітної плати в Україні та в країнах перебування мігрантів (за даними Державного комітету статистики України заробітна плата в промисловості в Чехії вдвічі більша, ніж в Україні, в Польщі – в 3 рази, в Італії – в 27, в

Німеччині – в 53 рази [11]), то можна констатувати, що у порівнянні з українськими їх доходи значно вищі. За неофіційною інформацією, середня заробітна плата українських громадян за кордоном становить у чистому вигляді 300–400 дол. на місяць. Беручи до уваги те, що середнє значення номінальної заробітної плати в Україні у перші місяці 2004 р. становило трохи більше 100 доларів, очевидно є різниця в розмірі заробітної плати в країні виходу і країні перебування.

За оцінками деяких фахівців середньомісячні доходи громадян України, які працюють за кордоном, сягають 2 млн. гривень, що можна порівняти з третинною номінальних грошових доходів усього населення [6]. На думку інших фахівців, вони становлять 4–6 тис. дол. щорічно, у розрахунок на одного мігранта [11]. А для мінімальної кількості трудоемігрантів (яку називають офіційні джерела) ця цифра становить 5 млрд. дол. Лише на Тернопільщині, за оцінками місцевої влади, щорічні перекази від працівників-мігрантів становлять близько 100 млн. дол., в той час, як обласною програмою залучення інвестицій на 2002–2005 роки передбачено надходження від іноземних інвесторів 13,4 млн. гривень, тобто лише близько 2% названої суми [12]. У зв'язку з цим постає проблема активізації способів використання доходів трудоемігрантів і перетворення їх у джерело нагромадження для національної економіки.

Світовий досвід показує, що трудова міграція може бути ефективним засобом поліпшення економічної ситуації в країні. Так, свого часу Мексика шляхом введення премії на продаж валюти мексиканському банку або відкриття в ньому валютного рахунку, а також через значне збільшення процентної ставки за валютними вкладками досягла чотириразового збільшення обсягів валюти, яка надходила від працівників-мігрантів з-за кордону. Сьогодні грошові перекази мігрантів у Мексиці становлять до 10 млрд. дол. на рік.

У багатьох країнах торгівля робочою силою є однією з основних статей доходу. Доречно згадати досвід Італії, Греції та Югославії: вихідці з цих країн в минулому масово виїжджали в країни Західної Європи з метою працевлаштування, а сьогодні ці держави – основні реципієнти робочої сили. В Югославії, наприклад, з метою прискорення інвестування доходів трудоемігрантів в національну економіку урядом були розроблені спеціальні програми. У випадку, коли реемігранти мали намір відкрити власну справу, їм надавали кредити під мінімальні відсотки, окрім цього, існували податкові пільги при ввезенні в країну валюти. Була налагоджена така система, за якої підприємства, що відчували потребу у певному устаткуванні чи механізмах, могли користуватись послугами працівників-мігрантів, які інколи на кооперативній основі купували відповідний інструмент і, таким чином, забезпечували робочим місцем себе і свою сім'ю. На цих же умовах мігрант міг надати підприємству кредит [3]. У Туреччині для створення сприятливого інвестиційного клімату місцевими банками розроблені інструкції про першочергове надання кредитів особам, які мають валютні рахунки.

Ще одним аспектом еміграційної політики багатьох країн світу є міжнародне співробітництво, спрямоване на створення робочих місць у районах масової еміграції. Країни, які залучені до міжнародного обміну робочою силою, спільно розробляють програми з виробничого використання валютних надходжень і створення спеціалізованих банків. Зокрема, у Греції діють програми співробітництва з Німеччиною, в Іспанії і Португалії – з Францією, у Нідерландах – із усіма країнами-донорами робочої сили. Народний банк Туреччини і Турецький банк розвитку за схожою програмою надають позики малим і середнім підприємствам із метою створення робочих місць для реемігрантів.

Надзвичайно ретельно погоджується механізм витрат і взаємних бюджетних платежів, пов'язаних з трудовою міграцією (міжнародні платежі-компенсації) за

двосторонніми міжурядовими угодами. Зокрема, згідно з німецько-польською угодою, у 90-х роках ХХ ст. німецька сторона внесла у держбюджет Польщі 33,9 млн. марок (5,5 тис. марок на одного польського зайнятого) [5]. Вилучені кошти польська сторона витратила на обслуговування туристів, компенсацію витрат, пов'язаних з відрядженнями тощо. Часто внутрішнє митне законодавство доповнюється пільгами, передбаченими міжнародними угодами, за якими країни-донори намагаються отримати для себе митні переваги. Так, відповідно до тієї ж польсько-німецької угоди, польські робітники мали право без сплати мита вивозити з Німеччини придбані там товари, у тому числі заборонені для вивозу.

Щодо України, то результат впливу грошових надходжень мігрантів на національну економіку не є однозначним. Так, одночасно із розмахом будівництва спостерігається зростання цін на житло, загальне зростання цін, це обумовлено збільшенням грошової маси в населення, і, відповідно, посиленням інфляційних процесів. Поряд з цим розширення підготовки висококваліфікованих спеціалістів не супроводжується розширенням виробництва і можливостями працевлаштування, призводить до надлишку спеціалістів ряду професій. Зворотний бік також має наповнення ринку дешевими, привезеними з-за кордону товарами, які конкурують з товарами вітчизняного виробництва. Причина занепаду вітчизняної легкої промисловості криється, безумовно, не лише в комерційній міграції; слід зазначити, що протягом останніх років питома вага продукції легкої промисловості в загальному обсязі промислового виробництва скоротилася до незначної – 1,4% [10, 96]. Аналогічним був вплив "човникової" торгівлі на сільськогосподарське виробництво.

Кошти мігрантів, орієнтовані на споживання, "осідають у кишенях" приватних осіб, які втратили довіру до фінансових установ. Оскільки ці грошові потоки не акумулюються банками, то немає підстав стверджувати про їх інвестиційне чи кредитне використання. Так, за даними обласного відділення Ощадбанку України в Тернопільській області, яка охоплена багаточисельною трудовою міграцією за кордон, на руках у мешканців знаходиться 500 млн. дол. і 250 млн. грн., а на всіх видах банківських рахунків – 250 млн. у гривневому еквіваленті, або в 11 разів менше [8]. Таким чином, основна маса доходів мігрантів поповнює "тіньову економіку", оскільки з них не здійснюються податкові відрахування, виплати в пенсійний фонд, фонд безробіття, на соціальне страхування тощо. Поряд з цим сім'ї мігрантів, які залишаються в Україні, користуються системою освіти, медичної допомоги, які фінансуються з бюджету, а також часто отримують різні соціальні виплати і субсидії як сім'ї безробітних або осіб з низькими (офіційно зафіксованими) доходами.

Інвестування зароблених за кордоном коштів є більш відчутним у сфері малого бізнесу (саме на створення і розширення власної справи використовується частина доходів мігрантів). Зокрема, завдяки працівникам-мігрантам в Україні збільшилась кількість малих і середніх підприємств: якщо в 1991 р. на 1000 населення їх було менше одного, в 1995 – 1,9, то в 2000 – 4 [13]. Кошти вкладалися, насамперед, у розвиток торговельних і посередницьких підприємств, та підприємств сфери обслуговування – від авторемонтних майстерень до салонів одягу і стоматологічних кабінетів, значно менше – у виробництво. Вплив доходів мігрантів на розвиток малого бізнесу економістами оцінюється як "надто скромний". Така ситуація пов'язана з цілим комплексом причин. Зокрема, сфери застосування мігрантського капіталу обмежувались податковим законодавством. Зазвичай, це ті види діяльності, де є можливість працювати за спрощеною системою оподаткування (наприклад, торгівля), а решта залишається недоступними. Згідно з указом Президента України спрощений порядок оподаткування був запроваджений з 1998 р. для юридичних осіб, які наймали до 50 працівників і мали дохід до 1 млн. гривень на рік, і фізичних осіб, які наймали не більше 10 працівників і, відповідно, їх дохід становив

до 500 тис. гривень на рік. Спрощений порядок оподаткування в трьох його видах – єдиний податок, фіксований податок, спеціальний торговий патент був застосований передусім у роздрібній торгівлі, автоперевезеннях, міні-пекарнях тощо. Ставку єдиного податку, за яким працюють, зазвичай, дрібні торговці, встановлює місцева влада (вона не може становити менше 20 грн. і перевищувати 200 грн. на місяць) [10, 98]. Якщо застосування єдиного податку буде обмеженим або його взагалі скасують (що дискутується), то у мігранта буде ще менше шансів стати підприємцем. Окрім цього, привезена з-за кордону сума в 4–6 тис. дол. є нині недостатньою, щоб розпочати серйозну справу. Поряд з цим вкрай високою є вартість кредитів. Труднощі з реєстрацією малого підприємства, наявність великої кількості контролюючих служб, часті перевірки, свавілля чиновників перешкоджають легалізації доходів мігрантів і їх ефективному інвестуванню в національну економіку.

Розвитку підприємництва, базою якого є доходи мігрантів, перешкоджають також причини ментального характеру. Більшість громадян не вірять у перспективи малого бізнесу, в незмінність курсу реформ, не довіряють банківським установам і державі загалом. Тому зароблені кошти витрачають, загалом, на споживання, купівлю житла, навчання дітей. Даються взнаки відсутності досвіду, незнання та невміння розпочати і вести бізнес. Якщо кошти й вкладаються, то не у відкриття, а у розвиток вже існуючої справи. Спостерігаються випадки, коли дрібний бізнесмен виїжджає за кордон з метою працевлаштування, якщо у нього фінансові труднощі, борги, або коли має бажання розширити, розвинути власне підприємство. Так, часто громадяни їдуть за кордон для того, щоб мати змогу згодом придбати торгове місце в сучасних торгових центрах, які нині інтенсивно будуються [10, 98].

Ще однією формою підприємництва, яка отримала розвиток на ґрунті трудової міграції, є багаточисельні фірми, що займаються оформленням виїзних документів, посередництвом у працевлаштуванні та перевезенням мігрантів. Ліцензію Міністерства праці та соціальної політики України на право займатися посередницькою діяльністю у працевлаштуванні за кордоном отримали 749 суб'єктів господарської діяльності [11]. Поряд з цим в Україні функціонує більше 4 тис. туристичних фірм, які у багатьох випадках спеціалізуються на роботі з туристами, які виїжджають за кордон не відпочивати, а працювати [4]. До кількості працівників, які обслуговують мігрантів, варто додати також приватних осіб, котрі або самостійно займаються посередництвом у працевлаштуванні за кордоном, або є агентами відповідних фірм.

Трудова міграція, окрім прямого, здійснює й опосередкований вплив на розширення зайнятості, оскільки доходи мігрантів певною мірою дають можливість розвиватися виробництву і, відповідно, сприяють створенню нових робочих місць. У виїздах за кордон з метою працевлаштування більше позитивного, ніж негативного. Позитивного (зменшилося безробіття, покращилось матеріальне становище громадян, активізувалось житлове будівництво, збільшилась кількість приватних фірм, покращилось постачання товарами) після аналізу впливу міграції на рівень життя населення в Україні виявилось у 1,9 рази більше, ніж негативного (нестача на вітчизняному ринку праці висококваліфікованих працівників, орієнтація молоді на виїзд, відсутність збуту вітчизняних товарів) [10, 101].

У зв'язку з тим, що в країнах-реципієнтах фактично нелегальне перебування і працевлаштування українських громадян призводить до порушень прав людини, виникає необхідність державної підтримки і захисту їх інтересів за кордоном. Трудові мігранти потребують такої підтримки на всіх етапах міграційного процесу: під час виїзду, перебування за кордоном і повернення на батьківщину. Захист громадян під час виїзду за кордон може здійснюватися лише за умови безперечного визнання прав людини на свободу пересування, тобто державне втручання не повинно створювати додаткових труднощів або ж призводити до додаткових витрат,

пов'язаних з виїздом за кордон з метою працевлаштування, а, навпаки, сприяти якомого вигіднішому і безпечнішому для людини продажу робочої сили на міжнародному ринку праці. Діяльність у цій сфері не варто обмежувати лише контролюючою функцією у ставленні до фірм-посередників із працевлаштування. На думку економістів, в Україні доцільно розробити закон прямої дії, який би регулював права і обов'язки сторін, тобто працівників-мігрантів, посередницьких структур і держави [10, 130]. Необхідно одночасно активізувати безпосередню участь державних служб зайнятості у працевлаштуванні за кордоном. Їх потенціал, досвід, кадри, матеріально-технічна база дозволяють і зобов'язують в умовах конкуренції надавати громадянам послуги із працевлаштування за межами України. Служба зайнятості ширше могла б інформувати мігрантів про умови і можливості виїзду на роботу за кордон, надавати їм необхідні юридичні консультації. В інтересах громадян могла б здійснюватися і державна підтримка підприємств, які делегують свій персонал за кордон згідно з домовленостями із закордонними суб'єктами господарювання (можливо, доцільно було б надавати їм пільги, якими користуються підприємства-експортери). Окрім цього, важливою є підтримка державою працівників-мігрантів під час оформлення візи. Вкрай необхідною є активізація дипломатичних зусиль, які спрямовані на послаблення візових обмежень для наших співвітчизників. Міждержавні домовленості, які б передбачали чітку і зрозумілу систему оформлення віз для осіб, які виїжджають за кордон з метою працевлаштування, сприяли б посиленню зацікавленості громадян у працевлаштуванні за кордоном офіційним шляхом.

Найважливішим і найскладнішим завданням є захист прав та інтересів трудових мігрантів під час їх перебування за кордоном. Основні зусилля в цьому аспекті повинні бути спрямовані на укладання з країнами-реципієнтами української робочої сили угод, які б передбачали однакові трудові, соціальні та інші права мігрантів і місцевого населення, а найголовніше, відкривали б можливості для їх легального працевлаштування. Зарубіжні країни, отримуючи значні доходи від нелегального використання іноземних працівників, практично не демонструють зацікавленості в підписанні угод про працевлаштування. Це, на думку фахівців, вимагає від України подвоєння зусиль, постійних ініціатив, пошуку шляхів дипломатичного тиску. У тому випадку, якщо повноцінні угоди про взаємне працевлаштування не будуть укладені, необхідно здійснювати пошук більш гнучких форм, зокрема, розробляти угоди про сезонне використання української робочої сили, виконання конкретних видів робіт у певних галузях (будівництво, сільське господарство), про стажування молодих працівників тощо [10, 130]. Держави Центральної Європи мають значний досвід щодо укладання подібних угод із західноєвропейськими країнами. Зокрема, та ж Польща на основі таких угод в 90-х рр. XX ст. мала можливість працевлаштувати за кордоном щорічно до 200 тис. своїх громадян [1].

Ще одним напрямком захисту прав громадян України за кордоном є приєднання до міжнародно-правових документів у міграційній сфері – конвенцій Міжнародної організації праці про захист прав працівників-мігрантів; Європейської соціальної хартії, яку Україна підписала у 1998 році окрім деяких статей, у тому числі ст. 19, що стосується працівників-мігрантів; Європейської конвенції про правовий статус працівників-мігрантів, яку підписали і ратифікували такі держави, представлені в Раді Європи, як Італія, Португалія, Іспанія, Туреччина (реципієнти значної кількості українських мігрантів). Приєднання України до визнаних міжнародних механізмів регулювання міграційних процесів відповідає інтересам як трудових мігрантів, так і країни в цілому, яка докладає значних зусиль у реалізації стратегічного курсу на інтеграцію в Європейський Союз.

З метою захисту працівників-мігрантів необхідно також активізувати діяльність українських дипломатичних і консульських служб за кордоном. Зокрема, доцільно ввести у штат дипломатичних представництв у країнах-реципієнтах української робочої сили, посади дипломатів, котрі б безпосередньо займалися питаннями працевлаштування, надання допомоги і консультацій трудовим мігрантам.

Надзвичайно вагомим у всьому комплексі заходів держави щодо захисту інтересів працівників-мігрантів є забезпечення умов для їх реєміграції, створенню яких сприятиме стимулювання припливу у фінансові установи України зароблених за кордоном коштів та їх акумулювання. У цьому контексті важливо забезпечити надійні та дешеві шляхи переказів валюти.

Варто зазначити, що перетворення доходів трудових мігрантів у інвестиції в національну економіку можливе за умов:

- 1) створення сприятливого інвестиційного клімату шляхом надання податкових пільг особам, які вкладають валютні заощадження у розвиток малого бізнесу;
- 2) завершення процесу формування Українського банку реконструкції і розвитку (УБРР), діяльність якого повинна бути спрямована на

- встановлення пільгових поштових, телеграфних тарифів на інвалютні перекази трудоемігрантів;
- забезпечення вищого рівня відсотків за депозитами, порівняно з внутрішніми вкладами, звільнення депозитів від прибуткового податку і податку на власність, гарантування вкладів від валютних ризиків;
- відкриття філій цього банку в країнах з найбільшою питомою вагою українських трудоемігрантів, що полегшить нашим громадянам процедуру переказу грошових коштів в Україну, зробить їх зручною і надійною;
- надання пільгових позик реємігрантам для розвитку малого і середнього бізнесу (з метою створення нових робочих місць);
- розповсюдження державних облігацій, продаж яких здійснюється за іноземну валюту з одержанням доходу у національній валюті (вищого на 25–30% від звичайного);

- 3) надання консалтингових послуг реємігрантам з метою ефективного використання зароблених коштів;

- 4) встановлення митних пільг на ввезення товарів виробничого призначення (для розвитку приватного бізнесу), що сприятиме перетворенню грошей у капітал.

Таким чином, перетворення доходів мігрантів у джерело інвестицій національної економіки дасть можливість забезпечити вищий рівень життя, вирішити проблеми з житлом, інші матеріальні проблеми, а також вкладати кошти, наприклад, у виробництво сільськогосподарської продукції чи відкриття власної справи. Все це сприятиме попередженню бідності, формуванню середнього класу, зниженню соціальної напруженості в країні.

Література

1. Gamier F. *Foreign Workers from Central and Eastern European Countries in some OECD European Countries: Status and Social Protection / Migration Policies and EU Enlargement.* – OECD, 2001. – С. 144.
2. *Migration News*, vol. 7, n. 12 (1), Dec., 2000, p. 1.
3. Prvulovic P. *Socioloski aspekti zaposljavanja radnika-povratnika iz inostranstva // Sociologija.* – 1980. – № 3–4. – С. 379.
4. Астахов С. *“Липовые туристы” // Столичные новости.* – 2002. – 26 февр.
5. Балацкий Е. *Государственное регулирование экспорта рабочей силы // МЭМО.* – 1994. – № 8–9. – С. 138.

6. Гнибіденко І. Проблеми трудової міграції в Україні та їх вирішення // Економіка України. – 2001. – № 4. – С. 19.
7. Кривульченко О. Українці-заробітчани в Італії: умови праці та соціальне становище // <http://www.ji-magazine.lviv.ua/Kordon/migration/2003/>.
8. Левицька Л. Заробітчанство: світла мало, тіней багато // Голос України. – 2003. – 7 лют.
9. Молодикова И. Н. Основные этапы и методы регулирования трудовой миграции в западноевропейских странах // Демографический еженедельник Демоскоп Weekly // <http://www.demoscope.ru/weekly>.
10. Пирожков С., Малиновская Е., Хомра А. Внешние трудовые миграции в Украине: социально-экономический аспект. Монография (Совет нац. безопасности и обороны Украины, Национальный ин-т проблем международной безопасности). – К.: НИПМБ, 2003. – 134 с.
11. Стан дотримання та захисту прав громадян України за кордоном: Виступ Уповноваженого з прав людини Ніни Карпачової в Верховній Раді України під час представлення Спеціальної доповіді Уповноваженого // Голос України. – 2003. – 15 квіт.
12. Трудова міграція населення Тернопільської області: кількісний та географічний аспекти / Мінпраці та соціальної політики. Тернопільська облдержадміністрація. – Тернопіль: Лідер, 2002. – С. 44.
13. Україна: Національний звіт з людського розвитку 2001. Сила суспільної взаємодії. – К., ПРООН, 2002. – С. 63.